

Luther en Rome

Martie Dieperink

Luther en Rome

Een oecumenische visie op
het conflict Rome-Reformatie

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Dieperink, Martie

Luther en Rome. Een oecumenische visie op het conflict Rome-Reformatie /
Martie Dieperink. – Met lit. opg.

Trefwoorden: Luther, Rome-Reformatie, godsdienstwetenschappen,
oecumene, sola scriptura, sola gratia, sola fide

© 2016 Jongboek.nl

Jongboek.nl is onderdeel van Uitgeverij Royal Jongbloed – Heerenveen

ISBN 9789463184410

NUR 704, 706

Omslag en lay-out: Simon de Vries

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior permission of the publisher.

Inhoud

Inleiding – 7

1. Luther en het kloosterleven – 9

2. De grote ontdekking – 19

3. Luthers karakter en denkwijze – 30

4. De strijd tegen de afluathandel – 39

5. Luthers veroordeling – 48

6. De rijksdag te Worms – 57

7. Luthers strijd tegen Rome – 65

8. Sola scriptura – 75

9. Luther en Erasmus – 89

10. De gevolgen van het conflict – 103

Slot: Op weg naar een nieuwe eenheid – 109

Bibliografie – 113

Noten – 117

Inleiding

Het jaar 2017 zal een gedenkjaar van de Reformatie zijn, een Lutherjaar. Dan zal worden gevierd dat 500 jaar geleden de Reformatie is begonnen: op 31 oktober 1517 had Luther zijn 95 stellingen op de deur van de slotkerk in Wittenberg geslagen om een dispuut uit te lokken. Luther is voor protestanten dierbaar als de grote reformator, die het lef had misstanden in de kerk aan de kaak te stellen. Vaak is dit dan ook zo ongeveer het enige wat men van Luther weet.

Evenals andere protestanten houd ik van reformatie. Reformatie is een positief gebeuren en daarom wordt de Reformatie van Luther ook als een werk van God verstaan. Het is begrijpelijk dat dit gebeuren uitbundig zal worden gevierd en herdacht. Toch mogen we niet vergeten dat de Reformatie die door Luther is ingeluid, met een schaduwzijde verbonden is: de scheuring van de kerk. Omdat de scheuring onlosmakelijk met de Reformatie verbonden is, is men meestal niet verontrust over deze scheuring: die hoort simpel bij het werk van God.

Maar een scheuring op zich kan nooit de wil van God zijn, want de Heer wil dat we één zijn. Men zegt wel eens dat het in Johannes 17 om eenheid met Christus gaat, maar als we één zijn met Christus, zijn we ook één met elkaar. Verdeeldheid doet afbreuk aan de geloofwaardigheid van het Evangelie. Als we één zijn, zal de wereld in Jezus Christus geloven (Joh. 17:23). We moeten het tragische feit onder ogen zien dat de ene kerk van Christus in West-Europa door de Reformatie van Luther is verdeeld in twee kampen die elkaar eeuwenlang als vijanden hebben bejegend. Dit heeft zelfs tot godsdienstoorlogen geleid. En dan te bedenken dat voor Jezus hét teken van christen-zijn is dat we elkaar liefhebben (Joh. 13:25). Daarom

kunnen we ons afvragen of we er in onze tijd wel mee kunnen volstaan nog een keer uitbundig de Reformatie te vieren. Moeten we niet veeleer werken aan het herstel van de relatie tussen Rome en Reformatie? Ik hoop dat 2017 niet alleen een Lutherjaar, maar vooral een Christusjaar zal worden, waarin we Hem samen eren. Laten we ervoor waken dat Christus niet te veel verdwijnt achter onze trots op Luther en de Reformatie. Het gaat tenslotte om de eer van Christus, de Zaligmaker.

Gelukkig is er in onze tijd al veel ten goede veranderd. Er waait een oecumenische wind. Veelal beschouwen we elkaar niet meer als vijanden, maar als broeders en zusters in Christus.

Er bestaat bij protestanten soms wel de vrees dat oecumene betekent dat we de Reformatie verloochenen. Maar oecumene brengt juist de Reformatie tot haar ware vervulling. Herstel van de eenheid is de ware Reformatie in onze tijd. Dit boek heeft daarom een oecumenische doelstelling. Als we kunnen analyseren en begrijpen hoe het conflict Rome-Reformatie is ontstaan, kan dit helpen om het conflict op te lossen. Omdat ik godsdienstwetenschapper ben, zal het gaan om een zo onpartijdig mogelijk onderzoek naar het ontstaan van het conflict.

Om een conflict goed te verstaan, moet je beide partijen kennen. Daarom heb ik een dertigtal boeken over Luther gelezen, protestants en katholiek, pro en contra, orthodox en vrijzinnig. Als we naast de boeken van Luther ook de katholieke bronnen raadplegen, krijgen we een beter beeld van het conflict. Natuurlijk heb ik ook de werken van Luther zelf uitvoerig en intensief gelezen en daarbij dankbaar gebruik gemaakt van de uitstekende selectie in 10 delen die Kurt Aland van Luthers boeken heeft gemaakt, getiteld *Luther Deutsch* (KA). Wanneer ik citeer, zal ik behalve naar de KA ook verwijzen naar de officiële *Weimarer Ausgabe* (WA).

Het is mijn hoop en verlangen dat deze studie een kleine bijdrage mag leveren aan het herstel van de eenheid van Christus' kerk.

1

Luther en het kloosterleven

Roeping?

Luther werd op 10 november 1483 in Eisleben geboren. Zijn vader, Hans Luther, liet hem de volgende dag dopen en noemde hem Martinus, naar de heilige van die dag. Hij wilde van zijn zoon een rechtsgeleerde maken. Martin moest daarvoor eerst enige jaren filosofie studeren. In 1501 ging hij naar de universiteit van Erfurt. In 1505 deed hij examen zodat hij tot de studie rechten toegelaten kon worden. Maar plotseling kwam er een totale ommekeer in zijn leven. Toen hij op 2 juli 1505 op weg was van het ouderlijk huis naar de universiteit, werd hij door een zwaar onweer overvallen. In doodsangst heeft hij uitgeroepen: “Help, lieve Anna, ik wil monnik worden.” Inderdaad heeft hij zich op 17 juli aangemeld bij het zwarte klooster van de Augustijner orde in Erfurt.

Dit gebeuren laat zien dat hij monnik is geworden zonder een echte kloosterroeping. Hij heeft er geen vrijwillige keuze voor gemaakt. Hij schrijft later, in 1521, aan zijn vader: “Ik verzekerde u dat ik vanuit de hemel door angst geroepen, niet vrijwillig of op grond van een eigen wens monnik ben geworden.” ... “Door schrik en angst voor een plotselinge dood bevangen, legde ik een gedwongen en opgedrongen gelofte af.”¹

Friedrich Heiler (1892-1967), een Duitse godsdienstwetenschapper, die katholiek opgroeide, maar Lutheraan is geworden en een grote bewondering voor Luther had, schrijft hierover het volgende: “Luther was een hele vrome monnik, die zijn kloosterverplichtingen heel ernstig nam en eerlijk naar volmaaktheid streefde.

Maar hij heeft het kloosterleven slechts onder de vreselijke dwang van een gelofte die in de nood van het ogenblik afgelegd was, verkozen, terwijl hij de innerlijke roeping voor dit leven niet had. Daarom ervoer hij vanaf het begin een sterke spanning met het religieuze doel dat hij voor ogen had. Hij kende de vreugde van de onthouding en de overgave niet waarmee zovele jonge mensen vrijwillig het ideaal van het kloosterleven verkozen. Omdat hij gebukt ging onder een harde dwang, zag hij het hele kloosterleven, ja het religieuze leven überhaupt, onder het perspectief van de prestatie, het werk en de verdienste. Het volkscatholicisme van zijn tijd met zijn talloze vrome observanties [= het naleven van kloosterregels] moesten hem wel in zijn verkeerde opvatting versterken. Luther is nooit doorgedrongen tot de diepere betekenis van het ideaal van de monnik. De vreugdevolle heroïsche geest waarmee de regels van Benedictus en Franciscus doortrokken zijn, bleef hem vreemd; hij zag helemaal over het hoofd dat de goddelijke genade de alfa en de omega in het streven van de monnik naar volmaaktheid is. Zo raakte hij innerlijk uitgeput door de onmogelijkheid het monastieke ideaal van volmaaktheid uit eigen kracht te bereiken. Hem bleef verborgen wat de geestelijke habitus van de ware monnik uitmaakt, wat boven alle poorten van de Benedictijnse kloosters staat, de door God geschonken *pax* (vrede).²

Dan is het ook geen wonder dat Luther op het kloosterleven is stukgelopen. Zonder roeping kan het een ondraaglijke last worden.

Op zoek naar een genadige God

Toen Luther in het klooster intrad, kende hij zelf niet het ideaal van vriendschap met Jezus en ook niet het verlangen naar navolging van Christus. Hij miste daardoor de vreugde van het kloosterleven. Hij ervoer geen vreugde, integendeel, hij leed onder zielsangst en ging door een diepe worsteling heen. Hij onderging zelfs kwellingen van de hel. Hij kon God wel haten en was bang voor

Zijn oordeel. Door zich af te tobben met goede werken probeerde hij God genadig te stemmen. Zijn grote probleem was: hoe worden mijn zonden vergeven, hoe krijg ik een genadige God?

Luther heeft dus een geheel eigen motivatie gehad om aan het kloosterleven deel te nemen. Vanaf het begin is hij zijn eigen weg gegaan. De indruk is echter door hem gewekt dat alle kloosterlingen op hun eigen zielenheil uit waren en men door goede werken zalig probeerde te worden. Nog steeds denken veel protestanten dat katholieken door goede werken zalig hopen te worden. Laten we eens zien hoe kloosterlingen op deze beschuldiging gereageerd hebben. Toen de Clarissen in Neurenberg van de protestanten het verwijt kregen dat zij niet op God vertrouwden, maar door eigen goede werken, het volgen van kerkelijke wetten, relikwieënverering enz. zich een recht op de genade meenden te kunnen verwerven, antwoordde Caritas Pirckheimer, die in 1503 abdis was geworden, dat ook zij wist dat door werken alleen geen mens gerechtvaardigd kan worden, maar door het geloof in onze Heer Jezus Christus. Hun roem was slechts Christus, de Gekruisigde. Zij hadden vrijwillig voor het kloosterleven gekozen vanwege de navolging van Christus en niet vanwege een eigenmachtig geloof aan een elitaire uitverkiezing.³

Toen Luther in het klooster kwam, werd hem gevraagd of hij God zocht. Inderdaad, maar voor Luther had dit wel een andere betekenis dan voor de doorsnee katholieke monnik.

Als we het conflict Rome-Reformatie zo diep mogelijk willen doorgronden, moeten we beseffen dat Luther van een andere visie op heil uitging dan de katholieken. Voor Luther bestond het heil uit vergeving van zonden. Dat was zijn hele evangelie. “Wat is het hele evangelie anders dan de vrolijke boodschap van de vergeving van zonden.”⁴ Hij zocht naar een God die hem genadig was. Het ging er hem uitsluitend om wat Jezus als Gods Zoon voor ons heil doet. Wat de méns doet, hoort niet bij het evangelie. Later schrijft hij in zijn *Grote Galatencommentaar* dat het geloof niet zegt: wat

ik heb gedaan, waarin heb ik gezondigd, wat heb ik verdiend?, maar: wat heeft Christus gedaan, wat heeft Hij verdiend?⁵

In het christelijk geloof is inderdaad de vergeving van zonden een belangrijk thema. Luthers vraag was authentiek christelijk, maar hij had wel een heel eigen strijd in het klooster. Voor de andere monniken omvatte het begrip heil namelijk niet alleen zondevergeving, maar ook het gehele welzijn van de mens en de gemeenschap met God en Christus. Voor Thomas van Aquino, de grootste theoloog in de Middeleeuwen, betekende heil vriendschap met Jezus. Het gaat dan om een wederzijdse relatie tussen de Heer en de gelovigen. Monniken en nonnen met een roeping doen geen goede werken, zoals vasten, bidden en meditaties houden, omdat ze alleen maar hun eigen verlossing willen bewerken, maar omdat ze, levend vanuit Gods genade, als verlost kinderen van God, de gemeenschap met God willen verdiepen en God willen dienen en verheerlijken. Het gaat er in het evangelie dan ook om wat wij voor God doen; dat we op de liefde van God antwoord geven.

Luther had een eigen geloofsstrijd in het klooster en ging ook steeds meer een eigen theologie ontwikkelen, een eigenheid die zou uitgroeien tot een conflict met Rome. Maar laten we eerst Luther volgen op zijn zoektocht naar een genadige God.

De middeleeuwse scholastieke theologie

We kunnen ons nog afvragen of in zijn eigen omgeving de genade van God soms onderbelicht bleef. Volgens Sabine Hiebsch was dit het geval. Ze schrijft in haar fraai geïllustreerde boek: “Het was voor Luther in ieder geval niet de scholastieke theologie die hem op zijn zoektocht naar de kern van de zaak, een genadige God, op weg hielp.”⁶ Zo lijkt het erop dat de scholastiek waarin Luther werd onderwezen, niets zou weten van een genadige God. Er wordt in dit boek speciaal verwezen naar de scholastieke filosofie en de invloed ervan op de theologie. We moeten echter bedenken dat de filosofie slechts als een dienstmaagd der theologie werd be-

schouwd en dus een ondergeschikte positie had. In het hoofdwerk van Thomas van Aquino, de *Summa theologiae*, vindt men meer dan 25.000 citaten uit de Bijbel en slechts 2.500 uit de werken van de Griekse filosoof Aristoteles, die in de Middeleeuwen aanzien genoot. De theologie had als fundament de Heilige Schrift en ging uit van een genadige God. Wel kon in het nominalisme Aristoteles wel eens te veel gezag hebben, maar Bartholomeus van Usingen, filosofieprofessor en Luthers leermeester, die voor het kloosterleven had gekozen om God te dienen, was ook een voluit kerkelijke theoloog. Laten we een kleine indruk geven van zijn leer der rechtvaardiging die onvervalst katholiek is.

1. De rechtvaardiging, waardoor we behouden worden voor de eeuwigheid, vindt plaats door de instorting van de heiligmakende genade. Deze genade is een geschenk van Gods barmhartigheid en is dus niet door ons verdiend. Christus heeft die genade voor ons verdiend. Door deze genade wordt de zonde weggenomen, worden we met God verzoend, als Zijn kinderen aangenomen, erfgenamen van de hemel en mede-erfgenamen van Christus. Door die genade kunnen we goede werken doen, verdienstelijk voor het eeuwige leven. Dat christelijke leven kunnen wij niet beginnen en voltoeien zonder de genade; geen menselijke verdienste kan aan deze genade van God voorafgaan, want die genade is een zuiver geschenk van God en is een daad van God.
2. De mens moet volgens Augustinus echter meewerken met de genade: “Die u geschapen heeft zonder u, zal u niet zalig maken zonder u.” De vrije wil is weliswaar verzwakt, maar niet uitgedoofd en daarom kunnen wij Gods genade aannemen of niet. We moeten dus meewerken, maar niet in de zin dat wij die genade verdienen, want het blijft een geschenk van God. God zal Zijn barmhartigheid niet weigeren aan hem die erom vraagt. Doet men niet wat men kan, dan verkrijgt men de gena-